

ZAGREBAČKI GRADEC 1242-1850. (Prilozi sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice zagrebačke »Zlatne bule«)

Tijekom posljednjega desetljeća našega stoljeća (i ujedno tisućljeća) ispuniti će se nekoliko jubilarnih obljetnica važnih događanja na zagrebačkom tlu, koja su imala prijelomni utjecaj na razvoj ovoga grada i na njegovu sudbinsku ulogu u cjelokupnosti hrvatskog prostora.

Utemeljiteljno značenje pripada 1094. god., kad je osnovana Zagrebačka biskupija (današnja Zagrebačka nadbiskupija). Naime, po svjedočanstvu jedne očuvane povelje iz nešto kasnijeg vremena, potkraj XI.st. ugarski kralj Ladislav I. Sveti utemeljio je ovdje katoličku biskupiju - koja svojim nazivom ukazuje na ime zagrebačkog naselja. Stoga njezini devetostoljetnu obljetnicu svečano proslavljamo ove jubilarne 1994. god.

Daljnje su prijelomnice u zagrebačkoj povijesti:

- 1242. god., kad ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. svojom poveljom (nazvanom po vladarevu pečatu »Zlatnom bulom«) osniva slobodnu kraljevsku varoš na zagrebačkom Gradecu; njezina 750. obljetnica bila je 1992. god.

- 1557. god., kad je udruženi Sabor Kraljevina Hrvatske i Slavonije u poruci habsburškom vladaru prvi put naš grad označio »metropolom ovih kraljevina«; njezina 440. obljetnica bit će 1997. god.

- 1850. god., kad je (nakon ukinuća tradicionalnog društvenog poretka) ostvareno spajanje svih dotadašnjih zagrebačkih naselja u jedinstveni moderni urbani korpus građanskog Zagreba; 150. obljetnica tog važnog događaja biti će 2000. god.

Svečano obilježavanje spomenutih zagrebačkih povijesnih jubileja započelo je u studenom 1992., brojnim kulturnim i znanstvenim priredbama u čast 750. obljetnice glasovite »Zlatne bule« Bele IV. Tako je 16-18.XI.1992. održan i znanstveni skup, posvećen povijesti zagrebačkoga Gradeca tijekom sedam stoljeća njegove samostalne opstojnosti kao slobodnog kraljevskog grada (1242-1850). Nova knjiga, koju ovdje predstavljamo, obuhvaća dopunjena, produbljena i odgovarajući opremljena izlaganja sudionika tog trodnevnog simpozija.

Premda je osnutak slobodne kraljevske varoši na Gradecu vezan uz prilike u Hrvatskoj (i susjednoj Ugarskoj) sredinom XIII. st., arheološka istraživanja ukazivala su da se na današnjem gornjogradskom brijegu već znatno ranije javljaju i trajnije ljudske naseobine. Veoma značajne rezultate najnovijih istraživanja (u sjevernom predjelu, uz Popov toranj i kasniji samostan klarisa) prikazuje *Nives Majnarić-Pandžić* u instruktivnom prilogu o prapovijesnim naseobljama na Gradecu, pružajući vrijedan doprinos osvjetljavanju problema kontinuiteta ili diskontinuiteta glede gradečkih predtatarskih naselja.

Poznato je kako se raznovrsne ljudske naseobine javljaju još od prapovijesnog doba na širem zagrebačkom području. Arheološki nalazi govore također o postupnom nadiranjju Slavena (i Avara) potkraj burne epohe tzv. velike seobe naroda. No, od najveće je važnosti bilo otkriće vrijednog starohrvatskog nakita iz X-XI. st. u grobovima na kasnijem kaptolskom brežuljku, pred stolnom crkvom. To pokazuje, da izrazite hrvatske kulturne odrednice života u tamošnjem naselju (što će uskoro izrasti u biskupski grad Zagreb) možda svoj začetak imaju već u sudbinskom vojnom prodoru kralja Tomislava prema dravsko-savskom međurječju, kojim se uspješno suprotstavio osvajačkim pohodima netom pristiglih prekodravskih mađarskih susjeda. Najnovija arheološka postignuća (prigodom obnove građevinskog kompleksa Muzeja grada Zagreba) stoga ponovno otvaraju i pitanje ranosrednjovjekovne prisutnosti slavenske/hrvatske naseobine na gradečkom brijegu, te njezinog međuodnosa sa starohrvatskim naseljem na sadašnjem kaptolskom tlu.

Izravan poticaj za nastanak gradečke gradske komune 1242. god. svakako je proistekao iz razornih posljedica tadašnje, netom završene, nagle provale Tatara u prostor ugarsko-hrvatske državne zajednice. Međutim, uloga i značenje ovog urbanog središta u stoljećima razvijenog srednjovjekovlja mogu se razumjeti samo u sklopu ukupnih društvenih i političkih zbivanja na tom prostoru. O zagrebačkom Gradecu pod vladavinom kraljeva iz dinastije Arpadovića i potom Anžuvina (tijekom XIII-XIV.st.) govori u svojoj studiji Ivan *Kampus*, razmatrajući napose utjecaj središnje kraljevske vlasti na pložaj i uvjete djelovanja žitelja Gradeca. Tipološko vrednovanje gradečke komune, njezinih bitnih urbanih karakteristika i strukture (kao i šire zagrebačke aglomeracije) dao je s gledišta

nacionalne povijesti Tomislav Raukar, u prilogu o Gradecu i gradu na hrvatskom prostoru. Jednaku problematiku osvijetlio je s gledišta srednjoeuropske makroregionalne cjeline Ludwig Steindorff, prikazujući srednjovjekovni Zagreb kao obrazac povijesti srednjoeuropskoga grada.

Pošto je obilježavanje jubilarne 750. obljetnice osnutka Gradeca neposredno vezano uz utemeljiteljnu povelju kralja Bele IV. iz 1242. god., znanstvenici su opravdano naročitu pozornost obratili ovom dragocjenom povijesnom izvoru. Tako je Lujo Margetić osvijetlio neka pitanja u svezi sa »Zlatnom bulom« Bele IV; dok Magdalena Apostolova-Maršavelski u dvije studije razmatra kazneno i procesno pravo »Zlatne bule«, te pitanja oko oporučne slobode u zagrebačkom Gradecu po »Zlatnoj buli« i kasnijoj praksi. Kretanje zemljoposjedničkih odnosa na tlu srednjovjekovne gradečke varoši također je predstavio Lujo Margetić, u prilogu o posjedovnim »katemama« zagrebačkoga Gradeca. Na tom istom pravcu Vladimir Bedenko povezuje rezultate arhivskih i arhitektonskih istraživanja, prikazujući društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca. Ovaj rad otvara niz historiografskih studija koje su usmjerene prema razvoju i sastavu gradečkih naselja, kao i njihovog žiteljstva tijekom stoljeća srednjovjekovlja ili ranog novoga doba. Tako Lelja Dobronić dokumentarno analizira gradski teritorij, njegova urbana i ruralna naselja; Lovorka Coralić zemljišni posjed i poslovanje građana prema zemljišnim knjigama XIV-XV. st.; a Neven Budak prilike u gradečkoj varoši potkraj srednjovjekovlja. Tadašnje trgovinsko-prometno značenje zagrebačkoga Gradeca, Josip Lučić osvjetljava glede poslovnih veza Dubrovnika i Gradeca/Zagreba u srednjem vijeku; te za stoljeća turskih ratova Ivan Kampuš, u prilogu o gospodarskom položaju Gradeca na osnovi varoških računa prihoda i rashoda. Ulogom cehovske organizacije ovdašnjih obrtnika u isto doba bavi se Marija Sercer, razmatrajući cehovska pravila gradečkih i kaptolskih djetića XVII.st.

Komunalne uvjete života nekadašnjih gradečkih stanovnika upoznajemo putem doprinosa Biserke Belicza glede zdravstvenih prilika i zdravstvene zaštite u Gradecu do XVI.st. Važnu ulogu župe sv. Marka prikazao je Josip Baloban, u zanimljivoj studiji o njezinom utjecaju na društveni, kulturni i religiozni život Gradeca. Knjišku kulturu srednjovjekovnog Zagreba napose osvjetljuje Franjo Sanjek. O lokalnom govoru i zasebno o samom imenu naselja raspravlja Mijo Lončarić, predstavljajući prve zapise hrvatske (kajkavske) riječi na zagrebačkom Gradecu; dok se na heraldičke simbole srednjovjekovne gradečke komune osvrće Marijan Grakalić, prikazujući grbove zagrebačkoga Gradeca.

Posljednje razdoblje samostalnog povijesnog razvitka Gradeca označeno je završetkom epohe turskih ratova oko 1700.god. i jačanjem merkantilnih faktora tijekom XVIII.st., a potom burnim zbivanjima preporodnoga pokreta do revolucije 1848/1849. Detaljnu analizu tadašnjih demografskih prilika na gradečkom području dali su Damir Karbić i Zoran Ladić, u dokumentarnom prikazu kretanja i strukture stanovništva u naseljima zagrebačkoga Gradeca do sredine XIX.st. Uz retrospektivni osvrt na srednjovjekovna i ranonovovjeka stoljeća, autori su posebnu pozornost obratili žiteljstvu brojnih podgradskih ili prigradskih naseobina ruralnog karaktera. Pored toga, Ivo Goldstein napose je osvijetlio prisutnost i ulogu Zidova na Gradecu, još od stoljeća srednjovjekovlja pa do 1848.god.

Kulturni život i umjetničko stvaralaštvo za vrijeme barokne obnove, te potom u desetljećima preporodnih gibanja također su tematski/problematski prisutni u ovom zborniku radova. Tako Doris Baričević predstavlja baroknu skulpturu na Gradecu, a Nikola Batušić »Agramer Theater Journal« iz 1815.god. U sklopu cjelovitog osvrta, Lovro Županović osvijetlio je razvoj glazbenog života na Gradecu (od XIV. pa do kraja prve polovice XIX.st.).

Pored prikaza zdravstvenih prilika u gradečkoj varoši tijekom XVIII. i prve polovice XIX.st., koji je također dala Biserka Belicza - veoma zanimljivu sliku dnevnog života stanovništva rekonstruirala Mira Kolar-Dimitrijević, u prilogu o gospodarskoj problematici u zagrebačkim kalendarima do 1850.god. S obzirom da se trgovačko poduzetničko građanstvo tada proširuje također jačim prilivom doseljenika iz balkanskih zemalja (što pretežno znači: iz krajeva Osmanskog Carstva), jedan njihov segment analizirala je Vesna Cvjetković-Kurelec govoreći o Grcima na Gradecu krajem XVIII. i početkom XIX.st.

U nizu tih priloga vrijedi ovdje osobito istaknuti osvrt Drage Roksanđića glede uloge pravoslavne crkvene općine na Gradecu, od patenta o toleranciji 1781.god. do revolucije 1848/49. Koristeći se poznatim patentom cara Josipa II. o vjerskoj snošljivosti, skupina trgovačkih poduzetnika doseljenih (izravno ili posredno) s balkanskih strana osnovala je 1785. god. pravoslavnu crkvenu općinu. No pri djelovanju te općine očituju se dalekošne posljedice suštinskih suprotnosti u njezinim temeljnim značajkama: posljedice suprotnosti između izvornog višenarodnosnog sastava ovih gradečkih/zagrebačkih žitelja

(među kojima je pored Srbijanaca ili Srba - isprva podjedno bio visok udio Grka i Cincara), te isključive pripadnosti same općine ustrojstvu srbijanske pravoslavne crkve.

Pošto je u zagrebačkim naseljima (sukladno ukupnom srednjoistočnoeuropskom civilizacijskom podneblju) već stoljećima cvjetao plodni višenarodnosni suživot, opće društvene prilike mogle su podjednako pružiti doseljenom grčkom, cincarskom, ili već srpskom građanstvu sve uvjete za uspješno očuvanje vlastite etničke i kulturne samobitnosti. Ali unatoč tome, uskoro je čak i u sklopu gradečke/zagrebačke pravoslavne crkvene općine prevladao utjecaj srbijanskog ekskluzivizma. Tako se već u doba Četrdesetosmaške revolucije ona proglašava isključivo »srbskim obšćestvom sv. preobraženske crkve u Zagrebu«.

Tijekom tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća postaje upravo zagrebački Gradec žarište ukupnih društvenih, političkih i gospodarskih kretanja u sklopu hrvatskog nacionalnog preporoda - pružajući na svom tlu prostora za utemeljenje brojnih novih ustanova, udruženja, javnih glasila i dr. O tome dokumentirano svjedoči studija *Agneze Szabo* u kojoj autorica analizira hrvatske središnje preporodne ustanove na zagrebačkom Gradecu, te njihov utjecaj na modernizaciju javnog života u razdoblju između 1835. i 1848. god.

Ukidanje preživjeloga kasnofeudalnog poretka u Četrdesetosmaškoj revoluciji omogućilo je uskoro, da se uklone također granice dotadašnjih različitih jurisdikcija na zagrebačkom području. U prilogu o carskom patentu Franje Josipa I. iz 1850. god. kao kraju feudalne uprave grada Zagreba, prikazala je *Agneza Szabo* na koji je način provedeno konačno objedinjavanje svih ovdašnjih povijesnih naselja u cjeloviti urbani prostor moderne hrvatske metropole.

Zadržao sam se u svom prikazu novog zbornika nešto detaljnije na nekim prilogima iz početnog i završnog razdoblja gradečke povijesti, jer je u njima osobito iskazana unutrašnja povezanost samostalnog razvitka Gradeca - kao slobodne kraljevske varoši od 1242. do 1850. god. - podjednako sa širim (vremenskim ili prostornim) zbivanjima na ukupnom zagrebačkom naseljenom području. Mnogi vrijedni i zanimljivi historiografski rezultati, sadržani u ovoj knjizi, nedvojbeno će uskoro biti predmetom daljnjih razmatranja: napose pri izlaganjima stručnjaka na znanstvenim skupovima, koji se održavaju tijekom ove jubilarne godine za Zagreb i njegovu biskupiju/nadbiskupiju. Stoga je osobito hvalevrijedno, što su se autori (referenti) i urednici zbornika »Zagrebački Gradec 1242-1850.« pobrinuli, potrudili da ovo djelo poklone svome gradu i svojim sugrađanima vrlo brzo po završetku simpozija.

Igor Karaman

FRANJO Š A N J E K, CRKVA I KRŠĆANSTVO U HRVATA (SREDNJI VIJEK)
KRŠĆANSKA SADAŠNJOST, BIBLIOTEKA PRIRUČNICI, SV. 22, ZAGREB 1993, STR. 629.

Pregled srednjovjekovne povijesti kršćanstva i Crkve u Hrvata drugo je prerađeno i dopunjeno izdanje knjige koja je pod istim imenom prvi puta objavljena 1988. godine. Iako se metodološkim pristupom i tematskom koncepcijom u potpunosti nastavlja na prethodno izdanje, sinteza predstavlja dodatni trud i nastojanje autora da se, unošenjem novih problematskih cjelina i korištenjem najnovijih rezultata historiografije, naglasi značaj koji je za hrvatsku povijest srednjega vijeka imala Crkva i kršćanstvo na našim prostorima.

U uvodnom poglavlju iz pera Tomislava Šagi-Bunića (*Čemu istraživanje povijesti?*) (VII-XXI) ukazano je argumentima teološke i filozofske znanosti, na nužnost proučavanja povijesti te njezin značaj za razumjevanje uloge Crkve i vjere u životu svakog kršćanina.

U odnosu na prethodno izdanje predstavlja poglavlje *Kršćanstvo u rimskoj Dalmaciji, Iliriku i Panoniji prije doseljenja Hrvata (XXIII-XLIII)* u kojem je iznesen sažet pregled najvažnijih političkih i vjerskih zbivanja na navedenim prostorima od početka kršćanstva do doseljavanja Hrvata.

Pregled povijesti Crkve i kršćanstva u Hrvata započinje razmatranjem *Metodičkog pristupa u istraživanju i pisanju povijesti Crkve u Hrvata (4-38)*. Metodologija kao neophodan preduvjet pristupanju izradbe sinteze nagovještana je sažetim, ali poticajnim naznakama kriterija i mogućnosti vrednovanja povijesne građe te navođenjem osnovnih tema za obradu kojih je nužna primjena metodoloških postupaka i rezultata raznovrsnih znanstvenih disciplina. U sklopu ovog poglavlja napose je dragocjen opsežan pregled izvora i literature iz pojedinih podtema crkvene povijesti u Hrvata (u drugom izdanju dopunjen popisom najrecentnijih radova, str. 38).

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.